

ΣΤΕΦΑΝΟΣ

Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ

Π Α Ρ Α Β Α Σ Ι Σ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ [5]

ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Επιμέλεια
ΙΩΣΗΦ ΒΙΒΙΛΑΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ERGO • ΑΘΗΝΑ 2007

ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ

Ένας παραγνωρισμένος του ελληνότροπου ρομαντισμού

Ο πρόσφατος εντοπισμός από τη γράφουσα της «Νεκρολογίας Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου» (Εν Κ/πόλει, 1871),¹ αποτέλεσε το έναυσμα για μια συνολική παρουσίαση της ζωής και του έργου του κωνσταντινουπολίτη λόγιου, καθώς και για τη σκιαγράφηση της πολύπλευρης προσωπικότητάς του, μέσα από τις παρεχόμενες νέες πληροφορίες.

Ο Ιωάννης Ραπτάρχης γεννήθηκε στο Φανάρι, στις 3 Ιανουαρίου 1838.² Φοίτησε στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης, όπου ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές με καθηγητές τον Άνθιμο Μαζαράκη και τον Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο, οι οποίοι του ενέπνευσαν τη φιλομάθεια και την ιδιαίτερη αγάπη για τα γράμματα.³

Το 1871, σε ηλικία 33 χρονών αυτοκτονεί, αφήνοντας πίσω του παρά το σύντομο του βίου του, ένα ποικίλο και ευάριθμο σε τίτλους συγγραφικό έργο,⁴ όπου εξέχουσα θέση κατέχει η μεταφραστική ενασχόλησή του με το θέατρο.

Θιασώτης του ελληνικού ρομαντικού κινήματος που αναζητούσε την πολιτισμική του ταυτότητα στην πατρογονική κληρονομιά, ο Ραπτάρχης, μόλις στα 18 του χρόνια, θα μεταφράσει στα νεοελληνικά τους *Αχαρνές*⁵ του Αριστοφάνη, εγχείρημα παράτολμο για την ηλικία του, για να συνεχίσει λίγα χρόνια αργότερα με τα δράματα του κορυφαίου γάλλου ρομαντικού.

¹ Η *Νεκρολογία Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου* (Εν Κωνσταντινουπόλει, Τυπογραφείον Επτάλοφου, 1871 43σ.) εκδόθηκε από το δημοσιογράφο Δημήτριο Νικολαΐδη, εκδότη του περιοδικού *Επτάλοφος*, αφιερωμένη τη μακαρία σκιά του πολυκλαύστου Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Περιλαμβάνει: Ατίτλο κείμενο του Δημ. Νικολαΐδη για τη ζωή και το έργο του Ιω. Ραπτάρχη (ό.π., σσ. 5-13), «Λόγον Μνημόσυνον απαγγελθέντα υπό Χριστοφόρου Σαμαρτζίδη εν τη εν Ύψωμαθείσις Λέσχη των Φιλομούσων τη 7/19 Μαρτίου 1871» (ό.π., σσ. 15-22), «Λόγον Μνημόσυνον απαγγελθέντα υπό του ιατρού Θ. Γεωργιάδου, εν τη εν Ύψωμαθείσις Λέσχη των Φιλομούσων τη 7/19 Μαρτίου 1871» (ό.π., σσ. 24-36), κείμενο που επίσης εκφωνήθηκε από τον Δ. Νικολαΐδη (ό.π., σσ. 37-38) σύντομο κείμενο που εκφωνήθηκε από τον αδελφό του, Δημήτριο Ραπτάρχη (ό.π., σσ. 39-40), επίσης ποιήματα αφιερωμένα στη μνήμη του από τους Π. Θωμά με τίτλο «Ελεγεία» (ό.π., σ. 41) και Γ. Μ. Βαννιέρη με τίτλο «Επιγράμματα» (ό.π., σ. 42), καθώς και συλλυπητήρια επιστολή προς τον αδελφό του, Δημ. Ραπτάρχη, από τον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσό» των Αθηνών, την οποία υπογράφουν ο πρόεδρος Χ. Α. Λόντος και ο γενικός γραμματέας Μ. Π. Λάμπρος (ό.π., σ. 43).

² *Νεκρολογία*, ό.π., σ. 18. Όλες οι εγκυκλοπαιδείες και τα λεξικά αναγράφουν λανθασμένα τη χρονολογία γέννησης και θανάτου του. Ο μόνος που παραθέτει ακριβή στοιχεία (1838-1871) είναι ο Κ. Θ. Δημαράς (βλ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* 6^η έκδ. Αθήνα: Ίκαρος, 1975, σ. 301).

³ *Νεκρολογία*, ό.π., σσ. 18-19.

⁴ Βλ. εργογραφία Ιωάννου Μ. Ραπτάρχη στο τέλος του μελετήματος.

⁵ Αριστοφάνους *Αχαρνές*. Κωμωδία εις την καθομιλουμένην παραφρασθείσα, μετά προλεγομένων και μικρών υποσημειώσεων προς κατάληψιν της εννοίας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α. Κορομηλά και Π. Πασπαλλή, 1856.

Και ενώ οι απόπειρες απόδοσης χορικών αρχαίων τραγωδιών με τα οποία επίσης καταπιάστηκε⁶ μπορούν να χαρακτηριστούν ως μεταφραστικές δοκιμές, ως προϊόντα μεταφραστικής μαθητείας για τον νεαρό μεταφραστή, λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα τους, στην περίπτωση των έργων του Ουγκώ έχουμε να κάνουμε με κατάθεση ενός εκτενούς μεταφραστικού έργου σε δύο τόμους (Κ/πολη 1860, 1861) με στόχο όχι μόνο να αποτελέσει ευχάριστο και τερπνόν ανάγνωσμα για το αναγνωστικό κοινό, αλλά και να εμπλουτίσει το ρεπερτόριο της Ελληνοδραματικής Εταιρείας που έδινε τότε παραστάσεις στην Κωνσταντινούπολη.⁷

Χωρίς διάθεση υποτίμησης του έργου των δύο χρονολογικά προηγηθέντων μεταφραστών του Ουγκώ, του Γ. Α. Λαγκαδά⁸ και του Ιωάννη Ισ. Σκυλίση⁹, ο Ραπτάρης είναι εκείνος στον οποίο προσγράφεται η κύρια προσπάθεια μεταφοράς του θεατρικού του έργου στη νέα ελληνική γλώσσα με την έκδοση της μετάφρασης έξι (6) δραμάτων του μεγάλου Γάλλου ποιητή, μυθιστοριογράφου και δραματουργού, εξέχουσας προσωπικότητας των γραμμάτων στη Γαλλία, όταν ο κ/πολίτης λόγιος αποφασίζει τη μετακένωση των έργων του στο ελληνικό κοινό.¹⁰

Οι δύο αυτοί τόμοι συνοδεύονται στο πρώτο μέρος από γενικά προλεγόμενα, όπου ο μεταφραστής αναπτύσσει εκτενώς τις απόψεις του για το θέατρο, η παρουσίαση των οποίων παραλείπεται στο παρόν μελέτημα λόγω του επιβεβλημένου περιορισμού της έκτασής του. Το Β' μέρος των προλεγόμενων του Α' τόμου (Κ/πολη 1860 που επανεξεδόθη το 1861)¹¹ αφιερώνεται στην παρουσίαση του γάλλου συγγραφέα με παράθεση βιογραφικών στοιχείων που αναφέρονται στην προσωπική του πορεία και τη συγγραφική του δημιουργία, που εκτείνεται μέχρι το 1841, χρονιά που ο Ουγκώ εκλέγεται μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας.¹² Ακολουθεί το Γ' μέρος των προλεγόμενων, όπου ο Ραπτάρης περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε ως μεταφραστής, επισημαίνοντας τις μεταβολές και τις προσθαφαιρέσεις που επέφερε στο πρωτότυπο, *ina μη δόξωμεν άλλως αντίκρυς καινοτομούντες κατά τα νενομισμένα*.¹³

⁶ Για το μεταφραστικό έργο του Ι. Ραπτάρη, όσον αφορά την αρχαία ελληνική γραμματεία βλέπε στο μελέτημα της γράφουσας «Ο κωνσταντινουπολίτης λόγιος Ιωάννης Ραπτάρης και η συμβολή του στη μετακένωση της αρχαίας ελληνικής δραματουργίας». Στον τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Δημήτρη Σπάθη, που επιμελείται το Τμήμα Θεάτρου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σσ. 97-115.

⁷ Τηλέγραφος του Βοσπόρου και Βυζαντίς, αρ. φ. 491, 2 Αυγ. 1861, σ. 4, στ. 2.

⁸ Ο Άγγελος τύραννος της Παδούης, δράμα υπό Βίκτωρος Ουγγώ, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Γ. Α. Λαγκαδά. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου Διονύσου Κορομηλά..., 1850 (ΓΜ 5236, ΑΤ 279).

⁹ Λουκρητία Βοργία δράμα του Βίκτωρος Ούγου, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίση. Εν Σμύρνη, τυπογραφείον της Εφημερίδος της Σμύρνης, 1852 (ΓΜ 5741, ΑΤ 282).

¹⁰ Despina Provata, *Victor Hugo en Grèce: 1842-1902*. Thèse de doctorat Université de Paris – Sorbonne (Paris IV). Paris, 1994, σ. 182.

¹¹ Δράματα τρία Βίκτωρος Ούγου του Γάλλου, Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Παταυίου και Μαρία η Τυδορίς, μεταφρασθέντα ελευθέρως και διαφόροις προσθήκαις και προλεγόμενοις κοσμηθέντα, εκδίδονται υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρη. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α. Κορομηλά και Π. Πασπαλλή, 1861, σσ. ιθ' -κθ'.

¹² Το βιογραφικό αυτό κείμενο για τον Ουγκώ έχει προέλθει από δύο ανώνυμα κείμενα για το γάλλο συγγραφέα που δημοσιεύτηκαν σε ελληνικά περιοδικά το 1851 (βλ. «Βιογραφία: Βίκτωρ Ουγκώ». *Ευτέρπη*, τόμ. Ε', αρ. 99, 15 Οκτ. 1851, σσ. 90-93) και το 1858 (βλ. «Ο Βίκτωρ Ουγγός». *Ο Φιλόκαλος Σμυρναίος*, έτος Α', τόμ. Α', αρ. 5, Μάρτ. 1858, σσ. 49-50), στα οποία ο Ραπτάρης πρόσθεσε κάποια προσωπικά του σχόλια. (Despina Provata "Le discours préfaciel des traducteurs grecs du XIXe siècle: La formation des mentalités". Στον τόμο: *Ταυτότητα και ετερότητα στη λογοτεχνία 18ος-20ός αι.: Μετάφραση και διαπολιτισμικές σχέσεις: Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας*, Αθήνα, 8-11 Νοεμ. 1998. Επιμ. Άννα Ταμπάκη, Στέση Αθήνη. Αθήνα: Δόμος, 2000, σ. 141, 146).

¹³ Δράματα τρία Βίκτωρος Ουγκώ του Γάλλου Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Παταυίου και Μαρία Τυδο-

Πρώτη στη σειρά παρουσιάζεται η μετάφραση της *Λουκρητίας Βοργία*. Εδώ ο Ραπτάρχης, αν και πρεσβεύει ότι ο μεταφράζων πρέπει να συμμορφούται με τα ιδιώματα της γλώσσας εις ην μεταφράζει, παραδέχεται ότι δεν περιωρίσθημεν μηχανικώς και αυτολεξεί εις την μετάφρασιν εν γένει, αλλά παρεφράσαμεν μετ' επιφυλάξεως και προσοχής πάντοτε, και εκ τούτου αι διάφοροι μεταξύ των διαλόγων προσθήκαι, όσας η καλλιτέπεια και η πλουσιότης της γλώσσας μας συγχωρούσι.¹⁴ Η πρώτη τολμηρή προσθήκη εντοπίζεται στην πρώτη πράξη του έργου, στην ερωτική σκηνή μεταξύ Λουκρητίας και Ιενάριου, όπου ο μεταφραστής παρεμβάλλει στίχους από τον Οδοιπόρο του Παναγιώτη Σούτσου.¹⁵ Αν και πιστεύει ότι τα δράματα σε πρόζα ερμηνεύονται καλύτερα από τους ηθοποιούς, ενώ τα έμμετρα και τους δυσκολεύουν στην απόδοση του κεμένου και κουράζουν το κοινό με τη μονοτονία της ρίμας, στην προκειμένη περίπτωση επιλέγει την ποιητική αυτή παρεμβολή για να διεγείρει τη φαντασία και το συναίσθημα των ακροατών και να διαλύσει την πλήξη που πιθανόν να προκληθεί από τη συνεχόμενη εκφορά του πεζού κεμένου. Το αν η πρωτοβουλία του αυτή κρίνεται ορθή ή όχι, αφήνεται στην κρίση και την καλαισθησία των αναγνωστών.¹⁶ Αλλαγές επιφέρει επίσης στο τέλος της πρώτης πράξης διορθώνοντας τον συγγραφέα και βρίσκοντας προσφορότερες λύσεις στην υπόθεση¹⁷ του δράματος.

Το γεγονός ότι ο Ραπτάρχης μεταφράζει για να εμπλουτίσει το δραματολόγιο των ελληνικών θιάσων με νέα έργα, γίνεται φανερό από τις μεταφραστικές του παρατηρήσεις, όπου διακρίνει κανείς με ευκρίνεια τη μέριμνά του να διευκολύνει τους ηθοποιούς στην ερμηνεία των μεταφρασμένων κειμένων του. Με αυτό το κριτήριο και ακολουθώντας τις υποδείξεις του συγγραφέα, όπως αυτές είχαν περιληφθεί σε τελευταίες εκδόσεις του έργου, ο Ραπτάρχης μετασκευάζει την τελευταία σκηνή της πρώτης πράξης, έτσι ώστε ο διάλογος των δύο μανδυφόρων να αποβεί *αναντιρρήτως ομαλότερος και φυσικώτερος*.¹⁸ Το ίδιο πράττει και στη δεύτερη σκηνή της δεύτερης πράξης.¹⁹ Εκεί όπου αι προσθήκαι έλαβον πλειοτέραν έκτασιν είναι στην τρίτη πράξη. Στη σκηνή του συμποσίου, σκηνή ξέφρενης χαράς και ευθυμίας, όπου οι συνδαιτημόνες βρίσκονται συγκεντρωμένοι γύρω από το ίδιο τραπέζι, ο μεταφραστής προσθέτει *παροίνιον άσμα* που δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, το οποίο επιχειρεί *συνθέσαι και τονίσαι επί του δημώδους και ωραίου ήχου του ιταλικού μελοδράματος «Traviata», ευρίσκοντες χαρίεν τι και γοργόν και κατάλληλον δι' επιτραπέζιον ευθυμίαν*²⁰... Στην ίδια επίσης σκηνή προσθέτει στίχους στο στόμα του μέθυσου ιππότη Ολοφέρνη.²¹ Έχοντας πάντα το φόβο μην κατακριθεί για τη θρασύτητά του, αυτός ένας νάννος μεταφραστής, όπως αποκαλεί τον εαυτό του, να διορθώνει τον αιθέριον ποιητήν, ο Ραπτάρχης, ακολουθώντας το γενικό κανόνα αι *δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι*,²² επισημαίνει ότι την παράλειψη αυτή είχε εντοπίσει και ο Ουγκώ, γι' αυτό και σε νεότερες εκδόσεις του έργου πρόσθεσε τραγούδι που ερμηνεύεται από τον Μάφιο.²³

ρίς. Μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κ/πόλει, τύποις Α Κορομηλά και Π. Πασπαλλή 1861, πρόλογος, σ. κθ'.

¹⁴ Ό.π., σ. λ'. Βλ. επίσης Despina Provata, *Victor Hugo en Grèce* ό.π., σ. 133.

¹⁵ *Δράματα τρία*, ό.π., σ. κ'.

¹⁶ Ό.π., σ. λ'-λα'.

¹⁷ Despina Provata, ό.π., σ. 192.

¹⁸ *Δράματα τρία*, ό.π., σ. λα'.

¹⁹ Ό.π., σ. λβ'.

²⁰ Ό.π., σ. λγ'.

²¹ Ό.π., σ. λε'.

²² Ό.π., σ. λγ'.

²³ Ό.π., σ. λδ'.

Οι προσθήκες αυτές αποβλέπουν, κατά τον Ραπτάρχη, να καταστήσουν ζωνφό το ενδιαφέρον των ακροατών, να εμπλουτίσουν τη σκηνή με λαμπρότητα και ποικιλία και να απαλείψουν τη μονοτονία. Μία τελευταία παρέμβαση επιχειρεί ο Ραπτάρχης στη λύση του δράματος. Επειδή όντως το έργο στο πρωτότυπο κλείνει απότομα με τη Λουκρητία να θανατώνεται από τον Ιενάριο, στον οποίο την τελευταία στιγμή αποκαλύπτει ότι είναι η μητέρα του, ο μεταφραστής μπαίνοντας στη θέση του αναγνώστη, που μένει πράγματι μετέωρος, μη γνωρίζοντας τι απέγινε ο Ιενάριος μετά το φόνο της μητέρας του, επεκτείνει το τέλος του δράματος δίνοντας δική του λύση. Ο Ιενάριος, συνειδητοποιώντας την ηθική διάσταση της πράξης του, αφήνεται να οδηγηθεί στο θάνατο από το δηλητήριο με το οποίο η μητέρα του από εκδικητική μανία είχε ποτίσει όλους τους συνδαιτημόνες στη διάρκεια ενός δείπνου, πετώντας καταγής το αντίδοτό του. Πρόκειται για θάνατο – τιμωρό του μητροκτόνου Ιενάριου, κατά μίμηση της παραδειγματικής αυτοτιμωρίας του πατροκτόνου Οιδίποδα.

Σήμερα διαβάζοντας τη μετάφραση αυτή της *Λουκρητίας Βοργία* και συγκρίνοντάς τη με αυτή του Ισ. Σκυλίση (εν Σμύρνη, 1852) συνειδητοποιεί κανείς ότι πρόκειται για ταυτόσημα κείμενα, με εξαίρεση τις αλλαγές που έχει επιφέρει ο Ραπτάρχης στην υπόθεση του έργου. Πρόκειται για μια μορφή λογοκλοπής που πέρασε απαρατήρητη στην εποχή του, αλλά και από τη μεταγενέστερη κριτική.²⁴ Ο ίδιος, αναφερόμενος στον προηγούμενο μεταφραστή του έργου, χωρίς να τον κατονομάζει, σημειώνει όσον αφορά στην αντικατάσταση ενός τραγουδιού του πρωτοτύπου με άλλο στη μετάφραση: *Τούτο συνειδώς και ο αξιόλογος της «Λουκρητίας» μεταφραστής, μετήλλαξεν όλως διόλου το άσμα όπερ επί τραπέζης μέλπει ο Γουβέτας, αντικαταστάσας αυτό δι' άλλου, εις ό εμείς εν ελλείψει καταλληλοτέρου εφηρμόσαμεν τον εν τω κειμένω σημειούμενον ήχον,*²⁵ αποδεχόμενος ως ορθή τη μεταφραστική επιλογή του Σκυλίση.

Όσον αφορά στο δεύτερο κατά σειρά έργο του τόμου αυτού, το δράμα *Άγγελος τύραννος Πατανίου*²⁶ του Ουγκά, ο Ραπτάρχης δηλώνει ότι εκτός από συνηθισμένες αλλαγές και μικρές προσθήκες στις οποίες κατέφυγε για να πετύχει την καλλιπέπειαν και την ποικιλίαν του όλου, δεν έχει προβεί σε καμμία άλλη ουσιαστική παρέμβαση. Εξαίρεση αποτελεί η αντικατάσταση και τροποποίηση του τραγουδιού που τραγουδάει ο Ροδόλφος στην αρχή της δεύτερης πράξης. Και σημειώνει ότι ένα τραγούδι για να προκαλέσει εντύπωση στους θεατές, όταν παρεμβάλλεται επιτηδείως μεταξύ της απαγγελίας, *ανάγκη να είναι πάντοτε τονισμένον επί ήχου καλού, συνήθους και οίον δημώδους.*²⁷ Εκφράζοντας ξανά την αγωνία του να συνθέσει κείμενα που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σκηνής, υποστηρίζει ότι η πιστή και κατά λέξιν μετάφρασις τόσων του όλου γενικώς, ιδίως όμως των απαντωμένων μεταξύ του δράματος ασμάτων αποβαίνει αφιλόκαλος και φορτική.²⁸ Για το λόγο αυτό κρίνει δυσμενώς τη δεύτερη μετάφραση του έργου από τον Αχιλλέα Αγαθόνικο, τον οποίο από λεπτότητα δεν κατονομάζει. Ο συγκεκριμένος μεταφραστής περιορίστηκε να μεταφράσει αυτολεξεί το πρωτότυπο, *βαδίζων την φορτικωτάτην οδόν της κατά λέξιν μεταφράσεως και θεωρών έγκλημα καθοσιώσεως να παραλείψη ούτε έν μόριον,*²⁹ ξεχνώντας ότι ο κύριος σκοπός

²⁴ Despina Provata, ό.π., σ. 191.

²⁵ *Δράματα τρία*, ό.π., πρόλογος, σ. λη'.

²⁶ Είχαν προηγηθεί δύο μεταφράσεις του έργου, από τον Γ. Α. Λαγκαδά (Κ/πολη, 1850) και τον Αχιλλέα Αγαθόνικο (Αθήνα, 1859).

²⁷ *Δράματα τρία*, ό.π., πρόλογος, σ. λζ'.

²⁸ Ό.π.

²⁹ Ό.π., σ. λη'. Βλ. επίσης Despina Provata, ό.π., σ. 195.

της μετάφρασης, σύμφωνα με τον Ραπτάρχη, δεν πρέπει να νομίζεται η ιδιαίτερα και κατ' οίκον ανάγνωσις αλλ' η παράστασις επί εθνικής σκηνής,³⁰ με αποτέλεσμα να αποδώσει ένα κείμενο ιδιαίτερο φορτικό και βαρετό. Όσον αφορά στην πρώτη μετάφραση του έργου, την οποία φαίνεται είχε μπροστά του όταν μετέφραζε, αντέγραψε σχεδόν αυτολεξεί τον πρόλογο³¹ του Λαγκαδά.

Για το τρίτο μεταφρασμένο έργο του πρώτου αυτού τόμου, το δράμα *Μαρία Τυδώρις*, ο Ραπτάρχης δηλώνει ότι δεν επέφερε καμμία άλλη μεταβολή εκτός από την αντικατάσταση των τραγουδιών που αποδίδει ο Φαβιάτος στις δύο πρώτες πράξεις με συνοδεία κιθάρας. Στην προκειμένη περίπτωση ο μεταφραστής, στη θέση των τραγουδιών του πρωτότυπου κειμένου, χρησιμοποιεί ωραιότατα άσματα, τονισμένα επί γνωστών ήχων των συνηθεστέρων ιταλικών μελοδραμάτων³² και συγκεκριμένα από το μελόδραμα *Λουίζα Μύλλερ*.³³

Πέρα των προλεγόμενων, που, όπως ήδη αναφέραμε, χωρίζονται σε τρία μέρη, και τα τρία έργα του τόμου αυτού συνοδεύονται το καθένα από ξεχωριστή εισαγωγή, όπου ο μεταφραστής με αφορμή την ανάλυση του έργου ή τη ψυχογράφηση των ηρώων καταθέτει κείμενα θεωρητικής προσέγγισης της θεατρικής τέχνης και του δράματος, μικρές πραγματείες για το θέατρο, που αναδεικνύουν ένα άλλο πρόσωπο του Ραπτάρχη, αυτό του θεωρητικού του θεάτρου και του δράματος.³⁴

Θα ακολουθήσει την ίδια χρονιά (1861), η έκδοση του δεύτερου τόμου με τα δράματα *Ρουί-Βλας*, *Βυργγάβοι* και *Ερνάνης*.³⁵ Και εδώ τα προλεγόμενα, που χωρίζονται σε δύο μέρη, προσφέρουν πληροφορίες για τη μεταφραστική τακτική του Ραπτάρχη. Αισθανόμενος περισσότερη αυτοπεποίθηση μετά τη μεταφραστική εμπειρία των πρώτων τριών έργων του Ουγκώ, ο Ραπτάρχης φαίνεται να αποκτά θάρρος στη λήψη αποφάσεων σχετικά με το χειρισμό μεταφραστικών προβλημάτων. Έτσι, μεταφράζοντας στα ελληνικά τα τρία ανωτέρω έμμετρα δράματα τα μετατρέπει σε πεζά, θεωρώντας ότι όπως συνέβαινε και στη Γαλλία με τα έργα του Ουγκώ, εν πλειοτέρα υπολήψει συχνότερον διδασκόμενα εισί τα πεζά, ενώ τα στιχουργημένα και ομοιοκαταληκτούντα, πάντοτε θεωρούμενα ως βεβιασμένα τρόπον τινά, σπανιώτερον κοσμοῦσι τας σκηνάς.³⁶ Η έγνοια του πάντοτε να καταστήσει τα έργα προσιτά αφ' ενός στους ηθοποιούς που θα τα ερμηνεύσουν, αφ' ετέρου στο κοινό που θα τα παρακολουθήσει, τον οδηγούν στο δύσκολο αυτό εγχείρημα, στην υλοποίηση του οποίου πέρα από τη μετάφραση από γλώσσα σε γλώσσα έχει να αντιμετωπίσει και πλείστες όσες δυσκολίες που ξεπηδούν από τη μετατροπή των ομοιοκατάληκτων στίχων σε πεζό κείμενο. Απλή μόνον αντιπαράθεσις προς το πρωτότυπον δύναται να πείση έκαστον, πόσον δυσχερής αποβαίνει η τροπή στιχουργημένου δράματος εις τον πεζόν λόγον εν τη μεταφράσει. Διό και πολλαχού το φειδωλόν, ούτως ειπείν, και λακωνικόν και βεβιασμένον της στιχουργίας αντικαθιστώμεν διά προσθηκών, αφορώντες εις την πλουσιότητα και καλλιέπειαν της γλώσσης εις ην μεταφέρονται, και εις την εντύπωσιν

³⁰ Δράματα τρία, ό.π.

³¹ Despina Provata, ό.π., σσ. 195-196.

³² Δράματα τρία, ό.π., πρόλογος, σ. μ'.

³³ Ό.π., σ. μβ'.

³⁴ Ο θεωρητικός λόγος του Ραπτάρχη θα παρουσιαστεί σε εκτενέστερο μελέτημα για τον κωνσταντινουπολίτη λόγιο, το οποίο εκπονείται από τη γράφουσα.

³⁵ Δράματα τρία Βίκτορος Ούγου του Γάλλου Ρουί-Βλας, οι Βυργγάβοι και Ερνάνης, μεταφρασθέντα ελευθέρως και διαφόροις προσθήκαις και προλεγόμενοις κοσμηθέντα. Εκδίδονται υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α. Κορομηλά και Π. Πασπαλλή, 1861 (ΓΜ 8592, ΔΤ 295).

³⁶ Ό.π., πρόλογος, σ. ιστ'.

ην προξενεί εις το ευαίσθητον κοινόν πάσα τετορνευμένη και πεπλουτισμένη έκφρασις.³⁷ Για να αποδείξει ότι δεν περιορίστηκε εις το φορτικώτατον και αηδές της κατά λέξη μετάφρασις,³⁸ αλλά εμβάθυνε στην έννοια των λέξεων τις οποίες απέδωσε με δικές του εκφράσεις,³⁹ παραθέτει στα προλεγόμενα ως δείγμα στίχους από την Β' σκηνή της Α' πράξης του Ρουί – Βλας στα γαλλικά και την ελεύθερη απόδοσή τους στα ελληνικά, καθιστώντας σαφές πόσον δύσκολος ίνα μη είπω αδύνατος και εις άκρον ανουσία και άχαρις είνε η κατά λέξιν και μηχανική μετάφρασις των ούτω πως συντεταγμένων δραμάτων.⁴⁰

Εκτός της ελεύθερης μετάφρασής του που δείχνει να αποδεσμεύεται από το πρωτότυπο κείμενο, πάντοτε προς την ομαλήν διασκευήν του όλου αποβλέποντες,⁴¹ ο Ραπτάρχης πρόσθεσε στη μεταφορά του Ρουί-Βλας στα ελληνικά και δύο τραγούδια, θεωρώντας ότι διά του μέσου τούτου δίδεται νύξιν τις εις το μελόδραμα, όπερ ευχής έργον ήθελεν είσθαι αν εφηρμόζετο εν μέρει εις τα ημέτερα δράματα, διότι νομίζομεν ότι είνε άδικον η Ελληνική γλώσσα, η γλώσσα των Σειρήνων και των θεών, να κατηγορήται προληπτικώς ως απολιπομένη κατά την χάριν και αρμονίαν της Ιταλικής.⁴²

Πρόκειται για μια έμμεση απάντηση προς την άρχουσα τάξη της κωνσταντινουπολίτικης ελληνικής παροικίας, που παρακολουθούσε ανελλιπώς τις παραστάσεις των ξένων μελοδραματικών θιάσων την εποχή εκείνη στο θέατρο «Ναούμ». Η λειτουργία γαλλικού και ιταλικού θεάτρου με μετάκληση αντίστοιχων θιάσων μελοδράματος ήδη από τη δεκαετία του 1840 στην Κωνσταντινούπολη έφερε σε επαφή τους Έλληνες της Πόλης με το λυρικό θέατρο της Δύσης.⁴³ Οι τελευταίοι μαγεμένοι τόσο από τη μουσική, όσο και από το θέαμα που πρόσφεραν οι θίασοι αυτοί, αποτελούσαν για χρόνια τη πιστή πελατεία τους, σε βάρος της ελληνικής σκηνής.⁴⁴

Με απώτερο στόχο την προσέλιψη του απαιτητικού αυτού κοινού ο Ραπτάρχης αναθέτει στον νεαρό Αλέξανδρο Ζωηρό, ένθερμο υποστηρικτή της ελληνικής σκηνής που είχε ήδη δώσει δείγματα γραφής προκαλώντας ιδιαίτερη εντύπωση διά των πρωτοτύπων και καθαρώς εθνικών δραμάτων του,⁴⁵ να στιχουργήσει και να τονίσει τα δύο αυτά τραγούδια. Το πρώτο τραγούδι⁴⁶ απαντάται στην Α' σκηνή της Β' πράξης και αποτελεί παράφραση του υπάρχοντος στο πρωτότυπο, το δε δεύτερο που προστέθηκε στην τελευταία πράξη είναι εντελώς πρωτότυπο, δημιούργημα του Αλεξ. Ζωηρού, ενώ η μουσική επένδυση και των δύο βασίστηκε επί γνωστών ήχων των ωραιότερων Ιταλικών μελοδραμάτων, ώστε να αποβεί εύκολος η χρήσις αυτών.⁴⁷

Όσον αφορά στο δεύτερο κατά σειρά δράμα, τους Βυργράβους, τα δύο τραγούδια, που υπήρχαν στο πρωτότυπο κείμενο, επειδή κατά την άποψη του Ραπτάρχη, δεν ήταν και τόσοσ άξια λόγου, αντικαταστά-

³⁷ Ο.π., σσ. 101'-102'.

³⁸ Ο.π., σ. 101'.

³⁹ ... λαμβάνοντες πάντοτε την έννοιαν κοσμούμεν αυτήν σχεδόν δι' ιδίων εκφράσεων (ό.π., σ. 102').

⁴⁰ Ο.π., σ. 101'.

⁴¹ Ο.π.

⁴² Ο.π., σ. 101'.

⁴³ Βλ. Metin. And, *Türkiyede italyan sahnesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1970 (Το ιταλικό θέατρο στην Τουρκία) και του ίδιου, *Eski Istanbul' da Franciz sahnesi*. Ankara: Universitesi Basimevi, 1971 (Το γαλλικό θέατρο στην παλαιά Κωνσταντινούπολη: 1839-1914).

⁴⁴ Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου. *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*. Τόμ. Α'. Αθήνα: Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, 1994, σσ. 101-107.

⁴⁵ Ο.π., σ. 97, 152-153. Βλ. επίσης ό.π., τόμ. Β'. Αθήνα: Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, 1996, σσ. 6-7.

⁴⁶ *Δράματα τρία*, ό.π., πρόλογος, σ. κ'.

⁴⁷ Ο.π., σ. 101'.

θηκαν με άλλα προσεγγίζοντα τοις Γαλλικοίς ως προς την έννοιαν, ασυγκρίτως όμως μεγαλοπρεπέστερα, τα οποία τοποθετήθηκαν σε στιγμές ευωχίας σύμφωνα με την υπόθεση του έργου, το πρώτο στην αρχή του δράματος και το δεύτερο στην αρχή της Ε' σκηνής της Α' πράξης του έργου.⁴⁸

Τέλος, ως προς τον Ερνάνη, παρά το γεγονός ότι στο πρωτότυπο δεν υπήρχε κανένα τραγούδι, ο Ραπτάρης πρόσθεσε δύο τραγούδια δικής του σύνθεσης για να τηρήσει το ομοιόμορφον, αλλά και για να προσδώσει στο έργο, όπως και στα δύο προηγούμενα, χαρακτήρα μελοδράματος. Όσον αφορά στη μουσική τους επένδυση για το πρώτο ο μεταφραστής προτείνει κατά προτίμηση τη μουσική του τραγουδιού «Με τα δόλια σου χείλη» και για το δεύτερο να τραγουδιέται εν είδει εμβατηρίου ή παιάνος, διά το γοργόν και χαρίεν του ήχου, όστις άλλως δεν είνε τόσον κατάλληλος εις έκφρασιν ερωτικών αισθημάτων.⁴⁹

Και στα τρία αυτά έργα, ο Ραπτάρης, αποδεσμευόμενος από την έμμετρη μορφή τους, επέφερε πολλές τροποποιήσεις προσθέτοντας προτάσεις, καταργώντας στίχους, διαφοροποιώντας σε κάποια σημεία την πλοκή του έργου, με τελικό αποτέλεσμα όχι τη μεταφραστική απόδοση των έργων του Ουγκά, αλλά τη δημιουργία διασκευών.⁵⁰

Για την τακτική του αυτή θα δεχτεί δυσμενή κριτική από τον Στέφανο Κουμανούδη που επισημαίνει ότι: Τα δράματα του Γάλλου ποιητού είτε έπρεπεν, είτε δεν έπρεπεν ακόμη να μεταφρασθώσιν, αφ' ού μετεφράσθησαν, έπρεπε να μεταφρασθώσιν, όπως είχαν και να μη εντεθώσιν εις πολλά αυτών μέρη προσθήκαι υπό του μεταφραστού ίδιαι, μηδέ να γίνωσιν άλλαι εν αυτοίς μεταβολαί..., διότι με τον τρόπο αυτό ο αναγνώστης δεν μπορεί να γίνει αντικειμενικός κριτής του συγγραφέα, της ποιητικής σχολής στην οποία ανήκει και της εποχής του.⁵¹ Αλλά και αργότερα, στον Ραμπαγά,⁵² σχετικά με τη μετάφραση των Βυργράβων σημειώνεται ότι βρίθει γαλλισμών και έχει την γλώσσαν χαλαράν, αναλελυμένην, χλιαράν, άνευ νεύρων, όλως αντιβικτορουγκικήν.⁵³ Παρ' όλα αυτά τόσο ο πρώτος τόμος, όσο και ο δεύτερος θα γνωρίσουν δύο επανεκδόσεις, στην Κωνσταντινούπολη το 1866 και στην Αθήνα το 1887 και 1888.⁵⁴

Ποια ήταν αλήθεια η σκηνική τύχη των μεταφράσεων του είναι δύσκολο σήμερα να αποδειχτεί, λόγω του γεγονότος ότι σπάνια στις δημοσιευόμενες στον τύπο αναγγελίες παραστάσεων και στα σωθέντα προγράμματα αναγράφεται ο μεταφραστής των έργων. Βεβαιωμένη παράσταση της Λουκρητίας Βοργία στη μετάφραση του Ραπτάρη είναι αυτή που παρουσιάζεται από ερασιτέχνες στη Λέσχη «Μνημοσύνη» του Φαναρίου, στις 6 Φεβρ. 1860,⁵⁵ με τον ίδιο να συντονίζει και να συμμετέχει στην παράσταση. Παραστάσεις του έργου αυτού εντοπίζονται πολλές στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα χωρίς να αποσαφηνίζεται εάν παίζεται στη μετάφραση του Σκυλίση ή του Ραπτάρη, αν και στην πραγματικότητα πρόκειται για ταυτόσημες μεταφράσεις με μικρές παραλλαγές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι παίχτηκε στην Κωνσταντινούπολη⁵⁶

⁴⁸ Ο.π., σ. κ'. Και τα δύο αυτά τραγούδια δημοσιεύονται στον πρόλόγο του (βλ. ό.π., σσ. κα' -κβ').

⁴⁹ Ο.π., σ. κβ'.

⁵⁰ Despina Provata, ό.π., σ. 183.

⁵¹ Φιλίσταρ, τόμ. Γ', αρ. 1, Ιαν. 1862, σσ. 75-76. Παρατηρήσεις κάνει επίσης ο Κουμανούδης για τη γλώσσα, για την οποία πλειοτέραν προσοχήν ώφειλε να καταβάλη ο μεταφραστής, ίνα μη περιπίπτη εις πολλά σφάλματα, και ειδικότερα για τη χρήση απαρεμφάτων αντί δευτερευουσών προτάσεων (ό.π., σ.76).

⁵² Ραμπαγάς, αρ. 411, 9 Σεπτ. 1882, σ. 2.

⁵³ Despina Provata, ό.π., σ. 197.

⁵⁴ Για περισσότερα στοιχεία βλ. εργογραφία Ιωάννου Μ. Ραπτάρη στο τέλος του μελετήματος.

⁵⁵ Τηλέγραφος του Βοσπόρου, αρ. φ. 342, 13 Φεβρ. 1860.

⁵⁶ Χ. Σταματοπούλου - Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σσ. 380-381.

(1860, 1861, 1863, 1870, 1872, 1873, 1874, 1876, 1878, 1879, 1880, 1883, 1892, 1894, 1899) στη Σμύρνη⁵⁷ (1869, 1877, 1909), στη Σύρο⁵⁸ (1868, 1873, 1900), στην Πάτρα⁵⁹ (1874, 1875, 1900), στην Αθήνα⁶⁰ (1892, 1894, 1896) στον Πειραιά⁶¹ (1875, 1877, 1881, 1883) και αλλού.⁶²

Όσον αφορά στον Άγγελο τύραννο Παταυίου, βεβαιωμένη παράσταση του έργου στη μετάφραση του Ραπτάρχη δεν μας είναι γνωστή. Επειδή το έργο παίχτηκε με τίτλους παραλλασσόμενους,⁶³ είναι πιθανόν παραστάσεις με τον ανωτέρω τίτλο να υποκρύπτουν τη μετάφραση αυτή, αν και ο Αχ. Αγαθόνικος είχε και αυτός χρησιμοποιήσει τον ίδιο τίτλο, ενώ ο Γ. Α. Λαγκαδάς τον τίτλο Άγγελος τύραννος της Παδούης.

Ως προς την Μαρία Τυδώρ, επειδή το έργο δεν μεταφράστηκε από άλλον μεταφραστή, μπορούμε με βεβαιότητα να αποδεχτούμε ότι στις παραδιδόμενες παραστάσεις το έργο παίχτηκε στη μετάφραση του Ραπτάρχη. Και αυτές δεν είναι λίγες: Σμύρνη⁶⁴ (1869, 1872, 1874-1875), Σύρος⁶⁵ (1870, 1876), Κωνσταντινούπολη⁶⁶ (1873, 1874, 1875, 1879, 1880), Αθήνα⁶⁷ (1876, 1878), Πειραιάς⁶⁸ (1879, 1881, 1882), Χίος⁶⁹ (1879), Φιλιππούπολη⁷⁰ (1879) κ.ο.κ. Περιορισμένη όμως παρουσιάζεται η σκηνική τύχη του Ρουί-Βλας (παίχτηκε στη μετάφραση του Ραπτάρχη στη Ζάκυνθο⁷¹ (1866), την Κωνσταντινούπολη⁷² (1873), τη Σμύρνη⁷³ (1873, 1875), τη Σύρο⁷⁴ (1873, 1876), την Αθήνα⁷⁵ (1881), τον Πειραιά⁷⁶ (1883) μέχρι το 1887, οπότε το έργο μετα-

⁵⁷ Χρήστος Σολωμονίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922*. Αθήνα, 1954, σσ. 79, 101-102, 191.

⁵⁸ Μιχαήλ Δήμου, *Η θεατρική ζωή και κίνηση στην Ερμούπολη της Σύρου κατά το 19^ο αιώνα (1826-1900): Τάσεις, επιλογές και μεθοδεύσεις της θεατρικής ζωής*. Διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Παν. Αθηνών. Αθήνα, 2001, τόμ. Α', σ. 462, τόμ. Β', σ. 610 και 925.

⁵⁹ Ευανθία Στιβανάκη, *Θεατρική ζωή, κίνηση και δραστηριότητα στην Πάτρα από το 1828 έως το 1900*. Πάτρα: Περί Τεχνών, 2001, σ. 158 και 358.

⁶⁰ Κατερίνα Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή στην Αθήνα και τον Πειραιά: 1890-1899*. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμ. Θεατρικών Σπουδών του Παν. Αθηνών. Αθήνα, 1997, σσ. 144, 145, 157, 234, 235, 340 και 358.

⁶¹ Κατερίνα Μπρεντάνου, *Το θέατρο στον Πειραιά από την πρώτη παράσταση στην νεόδμητη πόλη μέχρι το 1890*. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Παν. Αθηνών. Αθήνα, 1998, σ. 13, 25, 49, 66.

⁶² Για παραστάσεις σε όλο τον ελληνικό χώρο μέχρι το 1875 βλ. Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Από τον Νείλον μέχρι του Δουνάβεως: Το χρονικό της ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου από την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους ως τη Μικρασιατική καταστροφή*. Τόμ. Β'. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2002.

⁶³ Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 253 όπου και κατάλογος με παραστάσεις του έργου στην Κωνσταντινούπολη (ό.π., σσ. 253-254). Στη Σύρο παίχτηκε το 1867, 1873 και 1888 (βλ. Μ. Δήμου, ό.π. αντίστοιχα τόμ. Α', σ. 448, τόμ. Β', 602 και 778).

⁶⁴ Χ. Σολωμονίδης, ό.π., σ. 95 και Θόδωρος Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β', σσ. 702-703, 850-853.

⁶⁵ Μιχαήλ Δήμου, ό.π., τόμ. Β', σ. 596 και 619.

⁶⁶ Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σσ. 393-394.

⁶⁷ Despina Provata, ό.π., σ. 248.

⁶⁸ Ό.π. Βλ. επίσης Κατερίνα Μπρεντάνου, ό.π., σ. 51, 52, 58.

⁶⁹ Despina Provata, ό.π.

⁷⁰ Ό.π.

⁷¹ Νικ. Λάσκαρης, *Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου*. Τόμ. Β'. Αθήνα: Μ. Βασιλείου, 1939, σ. 24 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β' σσ. 596-597. Παίχτηκαν τότε και τα υπόλοιπα έργα του Ουγκώ Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος Παταυίου και Ερνάνης ό.π.

⁷² Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 456.

⁷³ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π. τόμ. Β', σσ. 856-857 και 1036-1037.

⁷⁴ Μιχαήλ Δήμου, ό.π., τόμ. Β', σ. 602 και 619.

⁷⁵ Despina Provata, ό.π., σ. 245.

⁷⁶ Κατερίνα Μπρεντάνου, ό.π., σ. 66.

φράζεται έμμετρα από τον Ευγένιο Ζαλόκωστα) και των *Βυργράβων*, λόγω της μεγάλης έκτασης και του σκοτεινού περιεχομένου του, με λιγοστές παραστάσεις στην Αθήνα⁷⁷ (1882, 1885), τον Πειραιά⁷⁸ (1882) και την Κωνσταντινούπολη⁷⁹ (1884, 1885).

Αντίθετα αξιόλογος είναι ο αριθμός των παραστάσεων του *Ερνάνη* που φαίνεται ότι είχε μεγαλύτερη απήχηση στο κοινό. Το γεγονός ότι μία δεύτερη, έμμετρη αυτή τη φορά, μετάφραση του έργου από τον Γεώργιο Παράσχο το 1862 χάθηκε και δεν δημοσιεύτηκε ποτέ ολόκληρη παρά μόνο αποσπασματικά⁸⁰ σε διάφορα περιοδικά, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στις παραστάσεις που δόθηκαν πρέπει να χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση του Ραπτάρχη: Αθήνα⁸¹ (1862), Κωνσταντινούπολη⁸² (1863, 1870, 1871, 1872, 1874, 1879, 1880, 1889), Ζάκυνθος⁸³ (1866), Σμύρνη⁸⁴ (1866), Πειραιάς (1876, 1877, 1883).⁸⁵

Ο Ραπτάρχης, τόσο στις μεταφραστικές του όσο και στις πρωτότυπες δημιουργίες του ως ποιητής, λειτουργεί υπό την επήρεια του ρομαντικού κινήματος. Γι' αυτό άλλωστε επιλέγει να μεταφράσει Ουγκώ, τον κορυφαίο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, τις μεταφράσεις των έργων του οποίουμπολιάζει με στίχους του Παναγιώτη Σούτσου από τον *Οδοιπόρο*, έργο σταθμό για τον ελληνικό ρομαντισμό.⁸⁶ Δεν μας εκπλήσσει λοιπόν όταν, ως γραμματέας της Λέσχης «Μνημοσύνη» στο Φανάρι, παίρνει την πρωτοβουλία να ανεβάσει το έργο με νέους ερασιτέχνες, στις 8 Φεβρ. του 1863, στη σκηνή της Λέσχης.⁸⁷ Για τις ανάγκες της παράστασης αποφασίζει τότε να παρέμβει στο κείμενο συμπύσσοντάς το και απαλείφοντας σημεία επίφοβα να προκαλέσουν την παρέμβαση της τουρκικής λογοκρισίας. Με την επεξεργασμένη νέα αυτή μορφή θα το εκδώσει στην Αθήνα το 1864,⁸⁸ την ίδια χρονιά που εκδίδεται εκεί η τέταρτη έκδοση του έργου του Παναγιώτη Σούτσου,⁸⁹ ο οποίος σε κάθε επανέκδοση του έργου του προβαίνει σε νέα γλωσσική επεξεργασία του αρχικού κειμένου⁹⁰.

Όσον αφορά τη διασκευή του, πιστεύουμε ότι ο Ραπτάρχης χρησιμοποίησε την τρίτη έκδοση του *Οδοιπόρου*⁹¹ (Αθήνα, 1851) και όχι την τέταρτη (Αθήνα, 1864). Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα της εποχής, ως προς τη βραδύτητα εκτύπωσης και διάδοσης μιας έκδοσης, θεωρούμε απίθανο να στηρίχθηκε

⁷⁷ Despina Provata, ό.π., σσ. 249-250.

⁷⁸ Κατερίνα Μπρεντάνου, ό.π., σ. 59.

⁷⁹ Χ. Σταματοπούλου - Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 285.

⁸⁰ Despina Provata, ό.π., σ. 184.

⁸¹ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β', σσ. 508-509. Κατά τον Σιδέρη στη παράσταση αυτή το 1862 στην Αθήνα, το έργο παίχτηκε στη μετάφραση του Γεωργίου Παράσχου (βλ. Γιάννης Σιδέρης, *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου*, τόμ. Α'. Αθήνα: Καστανιώτης, 1990, σ. 43).

⁸² Χ. Σταματοπούλου - Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 333.

⁸³ Νικ. Λάσκαρης, ό.π., τόμ. Β', σ. 24 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β', σσ. 596-597.

⁸⁴ Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 600-601.

⁸⁵ Κατερίνα Μπρεντάνου, ό.π., σ. 18, 26, 75.

⁸⁶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. 6^η έκδ. Αθήνα: Ίκαρος, 1975, σσ. 283-284.

⁸⁷ Χ. Σταματοπούλου - Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 15.

⁸⁸ Ο *Οδοιπόρος*. Δράμα Παναγιώτου Σούτσου εις πράξεις τέσσαρας. Μετασκευασθέν και συμπυκνωθέν ως παρεστάθη εν τη Λέσχη Φαναρίου *Μνημοσύνη*, τον Φεβρουάριον του 1863 υπό Ι. Μ. Ρ. Εν Αθήναις, 1864 (ΛΤ 363).

⁸⁹ Ο *Οδοιπόρος*. Τραγωδία εις πέντε πράξεις, υπό Π. Σούτσου (φυλάττουσα την γλώσσαν της παλαιάς πρώτης εκδόσεως) μετά διθυράμβου εις την ΚΕ' Μαρτίου. Εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας των τέκνων Ανδρ. Κορομηλά, 1864 (ό.π.).

⁹⁰ Κ. Δ. Δημαράς, ό.π., σ. 283. Βλ. επίσης του ίδιου, *Ελληνικός ρομαντισμός*. Αθήνα: Ερμής, 1985, σσ. 180-183, 532.

⁹¹ Παναγιώτου Σούτσου, *Τα άπαντα*. Τόμος πρώτος. Εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας Ν. Αγγελίδου, 1851. *Οδοιπόρος*, σσ. 105-196 (ΓΜ 5511).

στην τέταρτη έκδοση του έργου του Σούτσου, και να πρόλαβε να επεξεργαστεί τη διασκευή του και στη συνέχεια να την εκδώσει την ίδια χρονιά.

Παραβάλλοντας λοιπόν τα δύο αυτά κείμενα, την τρίτη έκδοση του Οδοιπόρου του Σούτσου και τη διασκευή του Ραπτάρχη, μπορούμε να προβούμε στις παρακάτω γενικές παρατηρήσεις.

Ο Ραπτάρχης παρά το γεγονός ότι θεωρεί ιεροσυλία να επιφέρει προσθαφαιρέσεις εις έργα απορρεύσαντα εκ του αμιμήτου καλάμου των αδελφών Σούτσων,⁹² προβαίνει σε προσεκτικές παρεμβάσεις, όπου εκείνος θεωρεί αναγκαίο, για να καταστήσει το έργο δυνατό να παρασταθεί και αυτές αφορούν σε:

α) Προσθήκες. Αφήνοντας ελεύθερη την ποιητική του έμπνευση καθώς παρακολουθεί την υπόθεση του έργου, συνθέτει 15σύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους τους οποίους παρεμβάλλει αρμονικά, χωρίς να τραυματίζει τη συνοχή του κειμένου. Έτσι στην Γ' σκηνή της Α' πράξης στους οκτώ (8) στίχους που εκφωνεί ο Οδοιπόρος, ο Ραπτάρχης προσθέτει άλλους τέσσερις (4) δικούς του,⁹³ ενώ στη Ζ' σκηνή της Β' πράξης ολόκληρο ναυτικόν ασμάτιον.⁹⁴

β) Αφαιρέσεις. Η παραβολή των δύο εκδόσεων εντοπίζει σε αρκετά σημεία αφαίρεση κειμένου στη διασκευή του Ραπτάρχη, για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος αφορά στη συντόμηση του έργου κατά μία πράξη. Η δεύτερη έχει σχέση με την απάλειψη τμημάτων του κειμένου ή λέξεων που παραπέμπουν στην ελληνική ιστορία, ιδιαίτερα στα νικηφόρα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης που αφαιρούνται ή τροποποιούνται από το διασκευαστή, προκειμένου το έργο να λάβει την έγκριση της τουρκικής λογοκρισίας για να παιχτεί. Αλλωστε στον πρόλογο του επισημαίνει ότι μια από τις κύριες αιτίες που τον ωθούν στη μετασκευή του έργου είναι η αντιμετώπιση της λογοκρισίας.⁹⁵ Χαρακτηριστική είναι η αφαίρεση του διαλόγου Οδοιπόρου-Ραλούς στη Δ' σκηνή της Δ' πράξης, όπου οι δύο ήρωες αναφέρονται στην ένδοξη ελληνική ιστορία,⁹⁶ κείμενο που έχει εντελώς απαλειφθεί στη διασκευή.

γ) Συντμήσεις. Ο Ραπτάρχης έκανε αρκετές τέτοιες επεμβάσεις προκειμένου να περιορίσει την έκταση του πρωτότυπου κειμένου, ώστε κατά την κρίση του το έργο να μπορεί να παρασταθεί ευκολότερα. Με

⁹² Ο Οδοιπόρος, Δράμα Παναγιώτου Σούτσου εις πράξεις τέσσαρας, μετασκευασθέν και συμπυκνθέν... υπό Ι.Μ.Ρ. Εν Αθήναις, 1864. Πρόλογος, σ[2].

⁹³ *Των ομμάτων μου ο λύχνος σβύννεται 'ς τα δάκρυνά μου,
η σκιά της μαύρης λύπης κάθηται 'ς τα βλέφαρά μου!
Ωχρόν φύλλον φθινοπώρου, τι ζητώ εις τον κλαυθμώνος
την κοιλάδα; Πάρετέ με, τρικυμίας του χειμώνος!* (ό.π., σ. 7).

⁹⁴ *Ο γιαλός το γάλα μοιάζει/πριν ο ήλιος ν' ανατείλη/
μια ψυχή διά σε στενάζει/όπου λάμν' εις το κουπί./
Εγιάσα, γιάσα! έγια λέσσα!/Εγιάσα, γιάσα 'ς το κουπί!
Έγια μόλα, έγια λέσσα,/γιάσα, γιάσα 'ς το κουπί! (δισ)
Όταν λείπης, λείπ' η 'μέρα/ λείπ' η δρόσος 'ς τον αιθέρα,
λείπ' εις τα' άνθ' η ευωδία,/λείπουν όλα εις εμέ!
Εγιάσα, γιάσα! έγια λέσσα! κ.τ.λ. (ό.π., σ. 31).*

Στην Α' σκηνή της Δ' πράξης στο μονόλογο του Παΐσιου προστίθενται δύο ακόμα στίχοι:

*Ω! Κλίνω εις σε, Πλάστα μου, ευχαριστίας γόνυ
και η καρδιά μου σκιρτά ενώπιόν σου μόνη!* (ό.π., σ. 49).

⁹⁵ Ο Οδοιπόρος, το αριστούργημα τούτο του κ. Παναγιώτου Σούτσου, μικρόν τροποποιούμενος όπως αποβή προσιτός εκάστη υπό αυστηράς λογοκρισίας περιωρισμένη Ελληνική σκηνή, νομίζομεν ότι θέλει αποβή τουντεύθεν ο κόσμος των θεάτρων ημών (ό.π., πρόλογος σ. 2).

⁹⁶ Βλ. Παναγιώτου Σούτσου, Τα άπαντα ό.π.. Εν Αθήναις 1851, σσ. 173-175.

τον τρόπο αυτό η Ε' πράξη του κειμένου του Σούτσου συνολικής έκτασης 16 σελίδων,⁹⁷ αφαιρείται στη διασκευή, η δε τέταρτη πράξη της αποτελείται από ένα συμπυκνωμένο της τέταρτης και της πέμπτης πράξης του πρωτότυπου κειμένου. Έτσι το κείμενο της τρίτης έκδοσης συνολικής έκτασης 89 σελίδων καταλήγει στη διασκευή σε 60 σελίδες.

δ) Αντικαταστάσεις στίχων του Σούτσου με αυτούς του Ραπτάρχη,⁹⁸ διαφοροποιήσεις ομιλούντων προσώπων σε διάφορες σκηνές,⁹⁹ καθώς και σκηνικών οδηγιών.¹⁰⁰

Ως προς τη γλωσσική εμφάνιση της διασκευής, ο αναγνώστης διαγιγνώσκει τη γλωσσική επέμβαση του Ραπτάρχη, άλλοτε με μικρές αποκλίσεις και άλλοτε με ριζικές αλλαγές. Ως ποιητής και ο ίδιος, φαίνεται ότι αντιμετωπίζει το εγχείρημα ως άσκηση ποιητικής δημιουργίας, ακολουθώντας τα χνάρια του ρομαντικού ποιητή που θαύμαζε. Έτσι παίζει ευχάριστα με τις λέξεις, τις προτάσεις, τις ομοιοκαταληξίες, με τάση λογιωτατοποίησης του κειμένου, όπου του φαίνεται ότι ο Σούτσος «λαϊκίζει», μιμούμενος τον ποιητή στις διαδοχικές αναθεωρήσεις του πρώτου κειμένου του προς τον άκρατο αρχαϊσμό¹⁰¹ πάντοτε όμως με σοβαρότητα και σεβασμό στο έργο του Σούτσου.¹⁰²

Ο Οδοιπόρος, με την τροποποιημένη αυτή μορφή βρήκε το δρόμο του για τη σκηνή. Έτσι εκτός από την πρώτη παράσταση στις 8 Φεβρ. 1863, επαναλαμβάνεται στο Φανάρι, πάλι από ερασιτέχνες της Λέσχης «Μνημοσύνη» στις 23 Ιαν. 1866.¹⁰³ Το 1866 και 1867 παίζεται επίσης στο Βαφεοχώριο σε διασκευή του Ιωάννη Αδαμαντιάδη, ιδρυτή της Αδελφότητας «Φειδαλίας» που φαίνεται να μιμείται τον Ραπτάρχη.¹⁰⁴ Την ίδια ακριβώς ημερομηνία (23 Ιαν. 1866) ο Οδοιπόρος ανεβαίνει στην Αθήνα από το θίασο του Παντελή Σούτσα,¹⁰⁵ όμως δεν γνωρίζουμε εάν παίχθηκε ή όχι στη διασκευή του Ραπτάρχη. Το ίδιο ισχύει για μετα-

⁹⁷ Ο.π., σσ. 180-196.

⁹⁸ Στην Α' σκηνή της Δ' πράξης του κειμένου της Γ' έκδοσης οι τέσσερις πρώτοι στίχοι του μονόλογου του Παΐσιου αντικαθίστανται στη διασκευή από τέσσερις αντίστοιχους στίχους του Ραπτάρχη. Στο πρωτότυπο:

*Τι λυκανγές! η αστραπή τον ουρανόν χωρίζει,
Και βαθυρρίζους σχίζων δρυς σφοδρός βορράς συρίζει.
Εγώ υπό του Άθωνος τους αιωνίους πάγους,
Τον κτύπον και τον πάταγον ακούω του πελάγους* (ό.π., σ. 165).

Στη διασκευή:

*Θεέ! Τι βλέπω; Ουρανόν γλαυκόν κ' εστιλπνωμένον!
εκεί τ' ωραίον πέλαγος, το νησοφυτευμένον!
Τι έαρ δροσοζέφυρον και ουρανια φύσις,
και άλσεα ροδόπνοα και κρυσταλλώδεις βρύσεις!*
(Ο Οδοιπόρος. Δράμα Παν. Σούτσου υπό Ι. Μ. Ρ. ό.π., σ. [49].)

⁹⁹ Στη Β' σκηνή της Δ' πράξης του πρωτότυπου κειμένου τα διαλεγόμενα πρόσωπα είναι ο Παΐσιος και η Ραλού, ενώ στην αντίστοιχη σκηνή της διασκευής ο Παΐσιος και ο Οδοιπόρος.

¹⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά στη Α' σκηνή της Δ' πράξης στο πρωτότυπο κείμενο ο Παΐσιος αναφέρεται *καθήμενος πλησίον πυράς*, ενώ στη διασκευή, *ιστάμενος προ της θύρας του κελλίου του*.

¹⁰¹ Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, ό.π., σ. 181.

¹⁰² *Ουχ ήττον όμως μεγάλη απαιτείται προσοχή εν τω υψηλώ τούτω δράματι, όπως μη διακινδυνεύηται ασυγγνώτως η καλλονή της γλώσσης και η ωραιότης και το ύψος αυτής εν τη ανικανότητι και αμαθεία των ορώντων προσώπων· διότι τούτο δα εστίν ιεροσυλία και βεβήλωσις.* (Οδοιπόρος Παν. Σούτσου υπό Ι. Μ. Ρ. ό.π., πρόλογος, σ. 2).

¹⁰³ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β' σ. 19. Ο Ραπτάρχης ως έφορος της Λέσχης είναι πιθανό να βρίσκεται πίσω από τη διοργάνωση της παράστασης αυτής.

¹⁰⁴ Ο.π., σσ. 19-20.

¹⁰⁵ Χατζηπανταζής, Θ., ό.π., τόμ. Β', σσ. 570-571.

γενέστερη παράσταση στη Θεσσαλονίκη το 1875, όπου παίζεται μόνο η πρώτη πράξη του έργου.¹⁰⁶

Με ίδιο στόχο, την εξυπηρέτηση των αναγκών μιας παράστασης, ο Ραπτάρχης προβαίνει την ίδια χρονιά (1863) σε διασκευή του *Ταρτούφου* του Μολιέρου. Είχαν προηγηθεί δύο μεταφράσεις του πεντάπρακτου έργου από τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη (Βιέννη 1815) και τον Ιωάννη Ισ. Σκυλίτση (Σμύρνη 1851) και οι δύο σε έμμετρη μορφή¹⁰⁷. Έχοντας όμως ήδη αρνητική άποψη για τη σκηνική απόδοση έμμετρων κειμένων από τους ηθοποιούς, ο Ραπτάρχης μεταφέρει το κείμενο σε πεζό συμπύσσοντας το σε τρεις πράξεις, για να μην κουράσει το κοινό.¹⁰⁸ Με δεδομένο ότι σήμερα η έκδοση αυτή λανθάνει¹⁰⁹ δεν γνωρίζουμε εάν ο Κ/πολίτης λόγιος επεχείρησε μια εξαρχής μετάφραση της κωμωδίας του Μολιέρου ή απλώς έχοντας ως βάση τη μετάφραση του Σκυλίτση, όπως είναι και το πιθανότερο (όπως είχε ήδη κάνει και στην περίπτωση της *Λουκρητίας Βοργία*) μετέτρεψε τους στίχους σε πεζό και μείωσε τη συνολική έκταση του κειμένου, όπως είχε αντίστοιχα πράξει και με τον *Οδοιπόρο* του Σούτσου.

Ποια ήταν η σκηνική τύχη της παράφρασης αυτής δεν μας είναι γνωστή, διότι δεν έχουν διασωθεί γενικά πληροφορίες για παραστάσεις του έργου στη μορφή αυτή. Ο *Ταρτούφος* γνώρισε πολλές φορές τα φώτα της ράμπας, όμως δεν διευκρινίζεται εάν παιζόταν στη μετάφραση του Σκυλίτση ή στην παράφραση του Ραπτάρχη,¹¹⁰ ούτε υπάρχει πληροφορία για παράσταση από τον ίδιο με τους ερασιτέχνες της Λέσχης «Μνημοσύνη», τους οποίους πρέπει να είχε κατά νου όταν πραγματοποιούσε την έκδοση αυτή. Το αντίθετο έπραξε με άλλο έργο του Μολιέρου τη μονόπρακτη κωμωδία του *Ο βίαιος γάμος* που μετέφρασε ελεύθερα ο Ραπτάρχης αναπτύσσοντάς τη σε δύο πράξεις.¹¹¹

Στις μεταφραστικές του ενασχολήσεις περιλαμβάνεται ακόμα και η δημοσίευση στα ελληνικά μονόπρακτης κωμωδίας με τίτλο *Το αργυρούν φιάλιον*,¹¹² που διασκεύασε από κάποιο γαλλικό διήγημα (ο ακριβής τίτλος στα γαλλικά δεν μνημονεύεται, ούτε ο συγγραφέας του). Θέμα της η ζήλια, αιώνια κακός σύμβουλος των ερωτευμένων, που τους οδηγεί σε λανθασμένες αποφάσεις και τα παιχνίδια της τύχης, που με τις ανατροπές τους θα λύσουν τις παρεξηγήσεις, οδηγώντας τελικά τα ζευγάρια στην ευτυχία. Δύο άντρες, ο Οκτάβιος κόμης δε Σουβράν και ο Λόρδος Βέϊμουθ συναντώνται στο δάσος της Βουλόνης στο Παρίσι, αποφασισμένοι και οι δύο να αυτοκτονήσουν. Μετά από αποτυχημένες προσπάθειες να τερματίσουν τη ζωή τους, θα γνωριστούν μεταξύ τους και θα αποφασίσουν να γευματίσουν μαζί, αναβάλλοντας την αποτρόπαιη πράξη για την επόμενη ημέρα. Στο γεύμα αυτό θα αποκαλυφθεί ότι είναι ερωτευμένοι με δύο πρώτες εξαδέλφες, την Έμμα και την Ερρικέτη, που μοιάζουν ως αδελφές. Η ομοιότητα αυτή

¹⁰⁶ Ο.π., σσ. 1022-1023.

¹⁰⁷ Αναλυτική παρουσίαση των δύο αυτών μεταφράσεων βλ. Ευαγγελία Ανδριτσάνου Μολιέρου «*Ταρτούφος*»: Οι πρώτες ελληνικές μεταφράσεις: 19^{ος} αιώνας. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Παν. Αθηνών. Αθήνα, 1997.

¹⁰⁸ Επειδή η έμμετρος παράσταση δράματος και μάλιστα κωμωδίας, πολλές παρέχει τις δυσχερείες επί σκηνής και αποβαίνει φορτική πολλάκις, διά τούτο προσφέρεται ήδη τω φιλοθεάμονι κοινώ εις το πεζόν και κατάλληλη προς παράστασιν η προκηρυσσομένη παράφρασις (βλ. εφ. *Ομόνοια*, (Κ/πολη) αρ. φ. 77, 2 Φεβρ. 1863, σ.4 στ. 3).

¹⁰⁹ *Ταρτούφος*. Κωμωδία του Γάλλου Μολιέρου, μετασκευασθείσα επί το απλούστερον και εις τρεις πράξεις συντομευθείσα υπό Ι.Μ.Ρ. (απτάρχου). Εν Αθήναις, 1863 (ΓΜ 9825, Στεφ. Κουμανούδης 3, 89, ΛΤ 683). Τιμάται δε γροσίων 5 και ευρίσκεται παρά τοις εν Γαλατά βιβλιοπώλαις (εφ. *Ομόνοια*, ό.π.).

¹¹⁰ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σσ. 468-469 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β'.

¹¹¹ *Ο βίαιος γάμος* κωμωδία Μολιέρου εις πράξεις δύο ελευθέρως μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Αθήναις, 1864. Τα πορίσματα της σύγκρισης του κειμένου αυτού με το πρωτότυπο του Μολιέρου θα περιληφθούν σε εκτενέστερο μελέτημα της γράφουσας για τον Ραπτάρχη.

¹¹² *Επτάλοφος*, έτος Β', αρ. 2, Ιουλ. 1870, σσ. 98-112, και αρ. 3, Αύγ. 1870, σσ. 241-258.

είχε δημιουργήσει πολλές παρεξηγήσεις που τελικά λύνονται με αίσια έκβαση στις σχέσεις των ηρώων.

Πρόκειται για μια κοινότητα κωμωδία παρεξηγήσεων της εποχής, γραμμένη σε γλώσσα καθαρεύουσα ανάμεικτη με αρχαϊσμούς αλλά και δημώδεις λέξεις. Όμως η επιλογή της διαπραγμάτευσης του θέματος της αυτοκτονίας από τον Ραπτάρχη στη μικρή αυτή κωμωδία (προοίμιο και τέσσερις σκηνές), ένα χρόνο πριν ο ίδιος θέσει τέλος στη ζωή του, αφήνει ερωτήματα εάν πρόκειται για ειρωνεία της τύχης ή για ένδειξη ψυχολογικών διεργασιών.

Το ενδιαφέρον του για το θέατρο δεν περιορίστηκε στη συγγραφική και μεταφραστική δημιουργία αλλά στράφηκε και στη σκηνική πράξη, ιδιαίτερα στο ανέβασμα των έργων που είχε μεταφράσει. Έτσι, στις 6 Φεβρ. 1860 συντονίζει φιλόμους νέους, μέλη επιφανών οικογενειών του Φαναριού που παίζουν στη Λέσχη «Μνημοσύνη» τη *Λουκρητία Βοργία* του Ουγκώ, που μόλις είχε μεταφράσει.¹¹³ Παραδίδεται ότι και ο ίδιος έλαβε μέρος στην παράσταση υποδυόμενος το ρόλο της ηρωίδας λόγω έλλειψης γυναικείων προσώπων.¹¹⁴

Στα πλαίσια των λογοτεχνικών δραστηριοτήτων του, ο Ραπτάρχης, πέρα από τη μετάφραση, ασχολήθηκε επίσης με την ποίηση ως δημιουργός¹¹⁵ και ως ανθολόγος, όπως φανερώνει η έκδοση δύο ανθολογιών με τίτλο *Παρνασσός*¹¹⁶ και *Ελικών*.¹¹⁷

Ο αδόκητος θάνατός του σε ηλικία 33 ετών στις 30 Ιανουαρίου του 1871 εξ αυτοχειρίας, θα αφήσει άναυδη την κωνσταντινουπολίτικη κοινωνία, ιδιαίτερα τον κύκλο των ανθρώπων των γραμμάτων στον οποίο ο Ραπτάρχης εκινείτο και έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης. Φαίνεται όμως ότι η ψυχική υγεία του ακάματου λογίου είχε πληγεί ανεπανόρθωτα από τα πλήγματα που είχε δεχτεί. *Εν μία στιγμή απώλεσε άπασαν την εν ιδρώσι και μόχθους κτηθείσαν περιουσίαν του, την εμπιστευθείσαν εις χείρας φίλου, δειλοτέρου τότε διά την ευθύνην φανέντος. Στη συνέχεια ήπιε πικρό ποτήρι λόγω του θανάτου της μικρότερης του αδελφής τις παραμονές του γάμου της. Παρ' όλα αυτά δεν δειλίασε μπροστά στα κτυπήματα της μοίρας, ούτε όταν τα βέλη της συκοφαντίας και της διαβολής έπλησσαν την ευαίσθητον καρδίαν του και δήγματα δηλητηριώδη εφίλοδωρον αυτώ οι μεταξύ των Αττικών μελισσών παράσιτοι και φαρμακεροί σφήκες.*¹¹⁸ Σύμφωνα με την άποψη του γιατρού Θ. Γεωργιάδη η πιθανότερη εκδοχή της αυτοχειρίας του οφείλεται σε φρενοβλάβεια, που προκλήθηκε βαθμιαία από τα προηγηθέντα θλιβερά περιστατικά της ζωής του.¹¹⁹

Κατά τον Δημαρά, η πράξη της αυτοκτονίας εντάσσεται στην πένθιμη στάση ζωής που διέπει τον ελληνικό ρομαντισμό.¹²⁰ Το νοσηρό αυτό κλίμα στιγματίζει και ο Θ. Γεωργιάδης στον επικήδειο λόγο του, ο

¹¹³ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 7.

¹¹⁴ Ν. Λάσκαρης, Το νεοελληνικό θέατρον εν Κωνσταντινουπόλει. *Νέα Εστία*, έτος 15, τόμ. 30, σ. 737.

¹¹⁵ *Ανάμικτα συγκείμενα εξ ύλης ποικίλης, πεζής και εμμέτρον, ερριμμένης αφελώς ως εν χαρτοφυλακίω*, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου «ο Λόγιος Ερμής», 1862.

¹¹⁶ *Παρνασσός, ή Απάνθισμα των εκλεκτοτέρων τεμαχίων της νέας ελληνικής ποιήσεως*. Εσταχυολογήθη υπό Ρ * *, εκδίδοντος Κ. Τεφαρίκη. Εν Αθήναις, τύποις Ραδαμάνθους, 1868.

¹¹⁷ Βλ. *Νεκρολογία Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου*. Εν Κωνσταντινουπόλει, τυπ. Επταλόφου, 1871, σ. 21. Δεν γνωρίζουμε όμως άλλα στοιχεία για την έκδοση αυτή.

¹¹⁸ Ό.π., σ. 17. Υπονοεί τη δυσμενή κριτική που δέχτηκε από κριτικούς αθηναϊκών εφημερίδων.

¹¹⁹ *Περιστάσεις πολλάι και θλιβεραί και απρόοπτοι, από πολλού ήδη αβληχρώς και κατ' ολίγον επενεργήσαν επί του νοός αυτού, ως αποτέλεσμα έχον να τον διασαλεύσωσιν. Η φαντασία αυτού, αναφλεγείσα και διαστραφείσα εκ τούτων, τον κατέστησε χαλεπόν ενίοτε και βαρύφρονα, κατ' ολίγον δε και αληθέστερον παράφρονα ή επακριβέστερον ειπείν μονομανή* (ό.π., σ. 28).

¹²⁰ *Απροσάρμοστοι οι λογοτέχνες, σε μια κοινωνία που ολοένα λιγότερο τους έχει ανάγκη, παλεύουν, κατατρίβονται,*

οποίος, πραγματοποιώντας μια ιστορική αναδρομή της εμφάνισης της αυτοκτονίας στην ελληνική αρχαιότητα και σε άλλους λαούς επισημαίνει ότι τα τελευταία χρόνια η αυτοχειρία είναι εν των προϊόντων του νεωτερισμού τούτου, ήγουν της προς την θρησκείαν ψυχρότητας, καρπός του ακράτου πολιτισμού και της διαδόσεως και αναγνώσεως μυθιστοριών και βιβλίων, εκθειάζοντων την αυτοχειριάν εις φανταστικά τινα και απονενομημένα πρόσωπα, ότι τέλος πάντων η αυτοχειρία είναι και αύτη ευρέως τις και βδελυκτή ψωρίασις ήν παρελάβομεν από της ατασθάλου ημών μητρυιάς, της Ευρώπης.¹²¹

Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι ο Ραπτάρχης προβαίνει στο απονενομημένο διάβημα, σε εποχή πλήρους πνευματικής ανθοφορίας, αφήνοντας ιδιόχειρο τετρασέλιδο σημείωμα με τίτλο «Εξομολόγησις προς εμαυτόν», όπου διαφαίνεται η πικρία και η κρυφή μελαγχολία που τον βασάνιζε για την ανανταπόδοτη πνευματική προσφορά του, όχι όμως η πραγματική αιτία που τον ώθησε να εγκαταλείψει τον μάταιο τούτο κόσμο.¹²² Και η πικρία αυτή έμελλε να συνεχιστεί, εάν αναλογιστεί κανείς ότι παρά την τότε ευρωπαϊκή αναγνώριση¹²³ του έργου του, ο ευαίσθητος και ανήσυχος λόγιος παρέμεινε μέχρι τις μέρες μας ένας παραγνωρισμένος της γενιάς των Ελλήνων ρομαντικών.

Εργογραφία Ιωάννη Μ. Ραπτάρχη

Αριστοφάνης Αχαρνής. Κωμωδία εις την καθομιλουμένην παραφρασθείσα, μετά προλεγομένων και μικρών υποσημειώσεων προς κατάληψιν της εννοίας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α. Κορομηλά και Π. Πασπαλλή, 1856.

Δραματική τριλογία, ή Δράματα τρία του Βίκτωρος Ούγου Λουκρητία Βοργία, Άγγελος Πιτού και Μαρία Τυδώρ υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1860. (ΓΜ 8156, ΑΤ 289).

Ι. Μ. Ραπτάρχης. «Μανώλης: Βλαχική παράδοσις του ΙΓ' αιώνας. Εκ του γαλλικού». Πανδώρα, τόμ. ΙΑ', αρ. 257, 1 Δεκ. 1860, σσ. 399-402.

Πικρά η αλήθεια, ή Η κατ' αντίθεσιν της οσημέραν εν τοις ιεροίς ναοίς αυξανόμενης εξωτερικής πολυτελείας και μεγαλοπρεπείας ελάττωσις του θείου εσωτερικού διακόσμου υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ τυπογραφείου «Ο Βύζας», 1860.

Οι τετυφωμένοι εμπάικται του Χριστού υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. [χ.τ.], 1860.

Σύλλογη Ξένων δραμάτων προς χρήσιν της Εθνικής ημών σκηνης. Τόμος Α' και Β' περιέχοντες τα εξής δράματα του Βίκτωρος Ούγου: Λουκρητία Βοργία, Άγγελος Πατανίου, Μαρία η Τυδώρις, Ρονί-Βλας, οι Βυργάβοι και Ερνάνης. Μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου (μετά της εικόνας του συγγραφέως). Εν Κωνσταντινουπόλει, 1861. (ΓΜ 8592, ΑΤ 295). Αναλυτικά: Δράματα τρία Βίκτωρος Ούγου του Γάλλου, Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Πατανίου και Μαρία η Τυδώρις. Μεταφρασθέντα ελευθέρως και διαφόροις προσθήκαις και προλεγομένοις κοσμηθέντα εκδίδονται υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Α. Κορομηλά και Π. Πασπαλλή. (κατά την οδόν Βοιβόδα αρ. 51), 1861.

Σύλλογη των εκλεκτότερων εμμέτρων μύθων, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων. Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου του Π. Ριζομάρκου, 1861.

Τοις δεινοίς συνηγόροις του Βρετανικού Αστέρως. Ιωάννης Μ. Ραπτάρχης Εν Φαναρίω τη 3 Απριλίου, 1861.

Βίβλος γενέσεως του λεγομένου Ιησούτου Τάγματος. Μετάφρασις εκ του γαλλικού βιβλίου του επιγραφομένου Instructions Secrètes des Jésuites υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1862.

δοκιμάζουν πικρίες. Άλλοι αυτοκτονούν, άλλοι μαραίνονται και σβήνουν νέοι (Δημαράς Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας ό.π., σ. 300). Το ίδιο τέλος θα έχουν οι λογοτέχνες Α. Καλαμογάρτης, Ιωάννης Καρασούτσας (1873), Παναγιώτης Πανάς, Γεώργιος Πωπ, Ιωάννης Ισ. Σκυλίτσης και Ανδρέας Ρηγόπουλος (1889) που αυτοκτονούν (ό.π., σ. 578).

¹²¹ Νεκρολογία Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου ό.π., σ. 31.

¹²² ...πικριάν δε μόνον και κεκρυμμένην εδήλου μελαγχολίαν, ταλαιζον [sic] και οικτείρον [sic] τους μόχθους του πνεύματος και την αχαριστίαν της ύλης, είτε τον πλούτον(ό.π., σ.10).

¹²³ Πληροφορούμαστε ότι ο συγγραφέας ταξίδεψε στην Ευρώπη τρεις φορές, την πρώτη φορά όταν αποχώρησε από την έκδοση της εφημερίδας Επτάλοφος και άλλες δύο φορές μετά την έκδοση του Σύμπαντος (ό.π., σ. 11). Παρά το γεγονός ότι εγένετο γνωστός τοις καλλίστοις των ομογενών και ξένων (ό.π., σ. 20), δεν γνωρίζουμε ποια μέρη επισκέφθηκε και με ποιους συγκεκριμένους ανθρώπους ή φορείς ήρθε σε επαφή.

Μία στιγμή διαχύσεως, ή Ανάμικτα συγκείμενα εκ ποικίλης ύλης, πεζής και εμμέτρον, ερριμμένης αφελώς ως εν χαρτοφυλακίω, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου «Ο Λόγιος Ερμής», 1862.

Σχόλια εις την δύο γροσίαν αλήθειαν των ενταύθα Ιησούϊτάν και σύντομος απάντησις των περιεχομένων εν αυτή ληρημάτων υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει 1862.

«Περιγραφή του θεάτρου κατά τον ΙΘ' αιώνα: Πρωτότυπον». [υπογραφή Ραπτάρχη]. *Επτάλοφος*, έτος Α', αρ. φ. 16, 10 Φεβρ. 1863, σσ. 247-252.

Ταρτούφος, Κωμωδία του Γάλλου Μολιέρου, μετασκευασθείσα επί το απλούστερον και εις τρεις πράξεις συντομευθείσα υπό Ι. Μ. Ρ. Εν Αθήναις, 1863. (ΓΜ 9825, ΔΤ 683).

Ο βίαιος γάμος, κωμωδία Μολιέρου εις πράξεις δύο. Ελευθέριως μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Εν Αθήναις, 1864.

Ο έναστρος ουρανός, ήτοι *Εγχειρίδιον πρακτικής αστρονομίας* συνταχθέν επί τη βάσει πολλών νεωτέρων ευρωπαϊκών συγγραμμάτων και εκδοθέν υπό Ιωάννου Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου της *Επταλόφου*, 1864.

Ο Οδοιπόρος, Δράμα Παναγιώτου Σούτσου εις πράξεις τέσσαρας. Μετασκευασθέν και συμπτυχθέν ως παρεστάθη εν τη Λέσχη Φαναρίου Μνημοσύνη τον Φεβρουάριον του 1863. Υπό Ι. Μ. Ρ. Εν Αθήναις, 1864.

Δραματική τριλογία, ήτοι Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Παταυίου και Μαρία η Τυδορίς. Δράματα Βίκτωρος Ουγκώ μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου προς χρήσιν των εθνικών ημών θεάτρων. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866 (Despina Provata ό.π., σ. 197).

Δραματική τριλογία, ήτοι Ρουί-Βλας, οι Βυργράβα και Ερνάνης υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου προς χρήσιν των εθνικών ημών θεάτρων. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866. (Despina Provata ό.π., σ. 197 και 387).

Το σύμπαν, ή Τα θανμάσια του αστερόεντος ουρανού. Μελέται επιστημονικαί εν αις εκτίθενται ευμεθόδως αι στοιχειώδεις γνώσεις της αστρονομίας υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου. Προς χρήσιν της νεολαίας και παντός φιλοπεριεργου αναγνώστου. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου της «Προόδου», 1866.

Ραπτάρχης, Ι. Μ. «Τινά περί ηλίου». *Νέα Επτάλοφος*, έτος Β', αρ. 37, 15 Ιουλ. 1866, σ. 659.

Παρασός, ή Απάνθισμα των εκλεκτοτέρων τεμαχίων της νέας ελληνικής ποιήσεως. Εσταχυολογήθη υπό Ρ. , εκδίδοντος Κ. Τεφαρική. Εν Αθήναις, τύποις Ραδαμάνθους, 1868.

Συλλογή των εκλεκτοτέρων εμμέτρων μύθων, αιγιμάτων και λεξιγράφων, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, χάριν παντός φιλοπεριεργου αναγνώστου. Εν Κωνσταντινουπόλει, Βιβλιοπωλείον των αδελφών Δεπάστα, Τυπογραφείον Ι. Α. Βρετού, 1869.

«*Το αργυρούν φιάλιον*. Κωμωδία μονόπρακτος μετά προοιμίου. Μετεσκευάσθη εκ γαλλικού τινός διηγήματος υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου». *Επτάλοφος*, έτος Β', αρ. 2, Ιουλ. 1870, σσ. 98-112, αρ. 3, Αύγ. 1870, σσ. 241-258.

Από της γης εις την σελήνην. Συγγραφή Ιουλίου Βερν, μεταγλωττισθείσα ελευθέρας εκ του γαλλικού, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, εκδίδεται το πρώτον υπό Δημ. Νικολαΐδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου της «Επταλόφου», 1871.

Αχαρνής του Αριστοφάνους. Μετάφρασις Ιωάννου Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Βουτυρά και Σία, 1874.

Συλλογή των εκλεκτοτέρων εμμέτρων μύθων, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων, έκδοσις δευτέρα μετά τινών τροποποιήσεων. Εν Κωνσταντινουπόλει, δαπάνη του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα, εκ του τυπογραφείου του Αντωνίου Κορομηλά, 1876.

Συλλογή των εκλεκτοτέρων εμμέτρων μύθων, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων, έκδοσις δευτέρα μετά τινών τροποποιήσεων. Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου «Η Παλλάς», 1877.

Βίκτωρος Ούγου του Γάλλου *Μαρία η Τυδορίς*, δράμα εις πράξεις τρεις. Εκδίδονται δαπάνη Γ. Ν. Καλογερίδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τυπογραφείον Π. Σωτηριάδου, 1886. (Πρόκειται για τη μετάφραση του Ι. Μ. Ραπτάρχη. Βλ. Despina Provata ό.π., σ. 194).

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος Α'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος Β'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος Γ'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος Δ'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος Ε'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Β. Ουγκώ, *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρας υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου, έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Κατρά. Τόμος ΣΤ'.

Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887.

Συλλογή των εκλεκτότερων εμμέτρων μύθων, υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρου, προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων, έκδοσις τρίτη μετά τινών τροποποιήσεων. Εν Αθήναις, 1887.

Θέατρον Ουγκώ αρ. 2. *Άγγελος τύραννος Πατανίου*. Δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις τρεις. Μεταφρασθέν υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρου. Έκδοσις δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας» 1888.

Θέατρον Ουγκώ αρ. 4. *Ρουί-Βλας*. Δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις πέντε. Μεταφρασθέν υπό Ι. Μ. Ραπτάρου. Έκδοσις Δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας», 1888.

Θέατρον Ουγκώ αρ. 5. *Οι Βυργράβοι*. Δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις τρεις. Μεταφρασθέν υπό Ι. Μ. Ραπτάρου. Έκδοσις δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας», 1888.

Θέατρον Ουγκώ, Αρ. 6. *Ερνάνης* δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις πέντε. Μεταφρασθέν υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρου. Έκδοσις δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας», 1888.

